

³⁰ Щорічне Послання Президента до Верховної Ради України від 7 квітня 2011 р. [Електронний документ]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf

³¹ Про Конституційну Асамблею : Указ Президента України від 17 травня 2012 р. № 328/2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту : <http://www.president.gov.ua/documents/14752.html>

³² Виступ Президента на першому засіданні Конституційної Асамблеї 20 червня 2012 р. / Прес-служба Президента України Віктора Януковича [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/24550.html>

Резюме

У статті досліджуються становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування у контексті конституційного реформування в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, конституційна реформа, Верховна Рада України, законопроекти.

Резюме

В статье исследуются становление и развитие института местного самоуправления в контексте конституционного реформирования в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, конституционная реформа, Верховная Рада Украины, законопроекты.

Summary

In the article, becoming and development of institute of local self-government is probed in the context of constitutional reformation in Ukraine.

Key words: local self-government, constitutional reform, Verkhovna Rada of Ukraine, bills.

Отримано 26.09.2012

В. Д. НЕДИБАЛЮК

Вікторія Дмитрівна Недибалюк, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ПОВАГУ ДО ЇЇ ГІДНОСТІ

Не викликає сумнівів твердження, що ступінь розвитку інституту прав людини в державі є показником рівня розвитку самої держави, а належний механізм реалізації норм, що закріплюють права людини, свідчить про демократизм, правопорядок, законність та наближеність держави до рівня правової.

Закріплення права людини на повагу до її гідності на конституційному рівні, проголошення людської гідності однією з найвищих соціальних цінностей – запорука утвердження демократизму в Україні, однак лише реальне втілення конституційних норм в життя має значення для забезпечення права кожного на повагу до його гідності та сприяє наближенню України до європейських і світових стандартів забезпечення та захисту прав людини.

Проблемі реалізації конституційно-правових норм, що регламентують права людини, приділяли увагу такі науковці, як: С. С. Алексєєв, Л. Н. Завадська, О. В. Зайчук, А. М. Колодій, М. І. Козюбра, А. Ю. Олійник, Н. М. Оніщенко, В. Ф. Погорілко, М. П. Рабінович, Ю. М. Тодика, М. І. Хавронюк та багато інших.

Перш ніж розглянути механізм реалізації права людини на повагу до її гідності, необхідно дослідити процес реалізації права загалом.

Реалізація права – це складний процес, що включає в себе механізм реалізації права та форми реалізації права.

Що стосується механізму реалізації права, то його визначають як діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність¹. Л. Завадська зазначає, що новий погляд на право як на міру свободи дає можливість зробити висновки, що в цілому механізм правового регулювання як інструмент повним чином бути механізмом забезпечення реалізації права².

Механізм реалізації прав і свобод людини та громадянина повинен містити наступні елементи: гарантії здійснення права людини на повагу до її гідності; юридичні елементи механізму реалізації (норми, факти, правовідносини); процес фактичного втілення можливості та необхідності у дійсність; умови і фактори такого процесу.

Якщо проаналізувати зазначені елементи у динаміці, то стає очевидним, що реалізація прав і свобод людини та громадянина, як і будь-яка інша діяльність, характеризується певним процесом. Елементами цього процесу є три стадії: правовий статус; правові відносини; користування конкретними благами³.

Правовий статус визначається як юридично закріплене положення людини і громадянина в суспільстві. Виокремлюють загальний (конституційний), спеціальний (видовий, родовий, професійний) та індивідуальний (персоніфікований) правовий статус. Загальний, порівняно із спеціальним та індивідуальним правовим статусом, є більш стабільний та не так часто змінюється, як інші. Основою загального правового статусу є конституційні права та свободи. Вони мають важливе значення для людини, але не вичерпують усього багатоманіття регулювання правових відносин, які характерні для галузевого, відомчого й індивідуального регулювання, що є спеціальним і індивідуальним правовим статусом людини. Саме на цьому рівні правового становища виникає ситуація готовності прав людини до їх здійснення, але ця стадія не забезпечує індивіду реалізацію його права. Для цього дуже важливою є третя стадія – безпосереднього користування суб'єктивним правом. Якраз на цій стадії забезпечується переведення закріплених у моделі правової норми соціальних благ у повсякденну практичну діяльність і життя особистості.

Такий динамічний процес переходу нормативної моделі у фактичну поведінку (здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) і називають механізмом реалізації прав людини. Таким чином, це сукупність факторів, які виступають необхідними умовами переведення соціальних благ, що закріплені нормою права, в практичну життєдіяльність конкретної людини.

Цей процес завжди передбачає діяльність двох сторін: можливу діяльність самого індивіда, що є носієм суб'єктивного права, та необхідну діяльність зобов'язаного суб'єкта, що повинен виконувати обов'язок або забезпечувати його виконання⁴.

Проаналізувавши загальний механізм реалізації прав людини, можна перейти до аналізу конституційного механізму реалізації прав людини, під яким слід розуміти сукупність конституційних елементів, за допомогою яких в умовах додержання законності, з позиції гуманізму і соціальної справедливості кожною людиною та громадянином здійснюються його конституційні права, свободи та обов'язки, знешкоджуються ті негативні умови, які можуть завдавати шкоди їх практичній реалізації.

До елементів механізму реалізації конституційних прав належать: конституційні норми, що закріплюють права, свободи та обов'язки; самі конституційні права, їх зміст та структура; конституційні обов'язки; гарантії їх реалізації; юридична діяльність, яка є самою суттю реалізації; законність і правосвідомість людини і громадянина, яка забезпечує правильне розуміння ним своїх конституційних прав шляхом їх реалізації; стадії реалізації конституційного права⁵.

Проаналізуємо процес реалізації права людини на повагу до її гідності на основі запропонованого механізму.

Так, процес реалізації конституційно-правових норм, що регламентують право людини на повагу до її гідності, можна визначити як єдність правових та інших засобів, приймів і способів, за допомогою яких матеріалізуються (фактично втілюються в життя) конституційно-правові норми, що регламентують право людини на повагу до її гідності.

Конституційні норми, що закріплюють право людини на повагу до гідності, закріплені в ст. 28 Конституції України. Ці норми мають вищу юридичну силу та є нормами прямої дії.

Право людини на повагу до гідності – це законодавчо встановлена і гарантована державою сукупність норм, які надають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані.

Конституційні обов'язки – це вид і міра необхідної поведінки людини і громадянина. Що стосується права людини на повагу до гідності – то кожен має обов'язок не порушувати право на повагу до гідності інших людей.

Юридична діяльність суб'єктів права характеризується необхідність створення певних умов та використання певних засобів для реалізації права кожного на повагу до його гідності. Цей елемент механізму включає в себе як діяльність суб'єктів – носіїв права на повагу до гідності, так і усіх інших суб'єктів правовідносин, на яких покладається обов'язок утримання від порушення права людини на повагу до гідності.

Гарантії реалізації права людини на повагу до гідності – умови та засоби, принципи й норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист права людини на повагу до її гідності, є забезпеченням виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційного права людини на повагу до гідності⁶.

Законність і правосвідомість у процесі юридичної діяльності передбачає певний режим здійснення конституційних норм, що регламентують право людини на повагу до гідності, їх знання та переконання людини та громадянина у їх справедливості.

Стадії реалізації права людини на повагу до гідності можна класифікувати на стадію створення умов для реалізації права і власне стадію діяльності людини з реалізації її права.

Наступним елементом реалізації права є форма реалізації такого права. Трьом основним формам правового регулювання (дозволи, заборони, зобов'язання) відповідають три різновиди правових норм (уповноважуючі, забороняючі, зобов'язуючі) і три способи реалізації права (дотримання, виконання, використання).

Юридичні дозволи дають можливість забезпечити юридичну свободу та активність суб'єкта – носія права на повагу до гідності щодо здійснення своїх прав. У процесі регулювання дозволи знаходять своє закріплення в уповноважуючих нормах. Їх реалізація визначає необхідність такої форми, як використання

припису, змістом якого є реалізація можливостей, втілених у суб'єктивних правах. Форма такої поведінки може бути активною і добровільною.

Заборони дають можливість забезпечити охорону існуючих відносин, тому відображаються в юридичних обов'язках пасивного змісту. Цим обов'язкам притаманні імперативність, визначеність, категоричність та забезпеченість юридичним механізмом. Юридичною формою заборони є заборонні норми та нормативні положення про відповідальність. Формою реалізації цього способу регулювання є утримання усіх суб'єктів правовідносин від порушення права на повагу до гідності інших суб'єктів та дотримання заборон, що містяться в нормах права. Дотримання може бути як добровільним, так і примусовим⁷.

Зобов'язання передбачає обов'язок будувати свою активну поведінку так, як це передбачено нормами законодавства, що регламентують та забезпечують здійснення права людини на повагу до гідності. Цей спосіб регулювання відображається в покладанні на осіб юридичних обов'язків активного змісту, тобто обов'язків побудувати свою активну поведінку, оскільки це закладено в юридичних нормах. Такі приписи реалізуються у формі виконання, що передбачає здійснення суб'єктам відповідних обов'язків. Виконання вимагає, як правило, примусової форми здійснення, але може бути й добровільним⁸.

Так, на думку С. С. Алексєєва, дозволи – це можливості, якими наділені індивіди, групи, організації, що характеризують сферу їх самостійності, вільної, ініціативної поведінки та активності⁹.

Дозволи, як один із способів регулювання, забезпечують творчу ініціативу суб'єктів, сприяють їх активній поведінці. Дозволи можуть мати як автономний, так і владно-імперативний характер. Імперативні дозволи мають суттєве значення, оскільки їх природа є соціально-політичною та правовою більшістю випадків вони реалізуються в діяльності державних органів влади та посадових осіб. Автономні дозволи також можуть набувати державно-владного характеру та знаходити своє закріплення в абсолютних юридичних правах, передусім у праві власності.

Дозвільний характер правового регулювання права людини на повагу до гідності зумовлюється високим рівнем організованості суспільства. Дозвільно-організована регулятивна система за своїм змістом має високий ступінь визначеності, що зумовлено пріоритетними цінностями та ідеалами самого суспільства.

С. С. Алексєєв зазначає, що заборони – це необхідний, важливий засіб забезпечення організованості суспільних відносин, тих, що охороняються, прав та законних інтересів громадян, громадських організацій та суспільства загалом, створення межі для небажаної, соціально шкідливої поведінки¹⁰.

Особливістю форм реалізації та способів правового регулювання є необхідність здійснення учасниками правовідносин приписів правової норми, тобто реалізація їх суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків.

У сферах інтенсивного правового регулювання права та обов'язки суб'єктів взаємопов'язані. Отже, реалізація дозволів (тобто суб'єктивних прав, закладених у правовій нормі) здійснюється за рахунок звуження юридичних заборон (тобто юридичних зв'язків). Це визначає можливість за відсутності заборон повністю використати юридичні дозволи. У сферах неінтенсивного регулювання реалізація дозволів і заборон не пов'язана. Тому відсутність юридичного дозволу не дає можливість застосувати правову заборону¹¹.

Що стосується форм реалізації права людини на повагу до її гідності, то слід зазначити, що реалізація цього права відбувається у всіх трьох описаних формах реалізації.

Щодо реалізації права людини на повагу до її гідності у формі дозволів, то право людини на гідність є природно-правовим правом, а тому на законодавчому рівні закріплюється право людини на повагу до гідності. Реалізація даного права відбувається у формі надання кожній людині впевненості у своїй суспільній цінності, можливості усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей.

Заборони, як форма реалізації права людини на повагу до її гідності, забезпечують охорону такого права від його порушення з боку інших осіб та органів державної влади. Так згідно зі ст. 28 Конституції України ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Крім того, реалізації права людини на повагу до її гідності сприяють загальні заборони, що визначені у ст. 22 Конституції України, зокрема щодо неможливості скасування встановлених Конституцією прав і свобод людини і громадянина, а також неможливості звуження їх змісту чи обсягу.

Право людини на повагу до її гідності також реалізується у формі зобов'язань. Насамперед це стосується існуючого зв'язку прово-обов'язку. Так, кожному конституційному праву людини і громадянина кореспондує обов'язок усіх інших суб'єктів таких прав утримуватись від їх порушення. Аналогічно і право людини на повагу до її гідності реалізується через обов'язок усіх інших суб'єктів конституційних правовідносин утримуватись від порушення такого права.

В юридичній літературі ряд науковців форми реалізації права називають специфічними способами його здійснення. Так, О. Ярошенко зазначає, що здійснення права через будь-який із способів (дотримання, виконання, використання, застосування) пов'язане із застосуванням правових приписів, тому кожен із цих способів може бути названий правозастосуванням. Це дає можливість зробити висновок, що правозастосування є сукупністю способів здійснення права¹².

Однак слід зазначити, що застосування права є особливою формою реалізації права, яка здійснюється державними та громадськими організаціями в межах їх компетенції у формі владно-організуючої діяльності по конкретизації норм права.

С. С. Алексєєв вважає, що застосування права – це дії щодо впровадження юридичних норм у життя, що ґрунтуються на їх державно-владних повноваженнях¹³.

В. Карташов зазначає, що застосування права відбувається у тих випадках, коли права та обов'язки передбачені законом, але не можуть виникати і реалізуватись через дотримання заборон, використання прав і виконання обов'язків¹⁴.

В юридичній літературі висловлюється думка, що правозастосування слід розглядати лише як передумову, юридичний факт щодо таких форм реалізації, як дотримання, виконання та використання. Правозастосування розглядається як форма певної поведінки, а не форма реалізації права¹⁵.

Застосування права людини на повагу до гідності – це владна діяльність компетентних органів держави та посадових осіб з підготовки й прийняття індивідуальних рішень у юридичній справі на основі юридичних фактів та конкретних правових норм, що забезпечують дотримання права людини на повагу до її гідності.

Застосування норм права людини на повагу до гідності передбачає особливий порядок здійснення правових норм, впровадження в життя їх вимог. Держава в даному випадку, з метою впорядкування суспільного життя, встановлення чітких організаційних форм взаємовідносин між суб'єктами зосереджує вирішення певних питань у межах компетенції спеціальних органів. На думку Н. М. Оніщенко, це дає можливість підкреслити, що застосуванню норм права відводиться особливе місце серед різних форм його реалізації.

Також Н. М. Оніщенко виділяє наступні ознаки правозастосовної діяльності: правозастосовна діяльність здійснюється відповідними державними органами чи за їх делегуванням громадськими структурами; її притаманний державно-владний характер (акти, що видаються у процесі правозастосування є юридичними, їх невиконання зумовлює застосування державного примусу); вона завжди має активний характер, спрямована на виникнення, зміну та припинення правовідносин; здійснюється в особливих процесуальних формах; завершується прийняттям правозастосовних актів, де фіксуються конкретно-індивідуальні приписи¹⁶.

В. В. Лазарєв зазначає, що у процесі правозастосування здійснюється інформаційно-комунікативна функція, оскільки кожен із її учасників намагається довести до відома інших осіб дані про факти та права; афективно-комунікативна функція, яка передбачає зіткнення, пристосування і формування елементів моральної та правової свідомості; регулятивно-комунікативна, що передбачає здійснення в різних напрямках владного процесу регуляції поведінки¹⁷.

Метою правозастосовної діяльності у галузі здійснення прав і свобод загалом та в галузі права людини на повагу до її гідності зокрема є перетворення загальних правових можливостей, що містяться у законі, на конкретні вимоги певного суб'єкта прав і свобод, посадової особи чи державного органу, і як результат цього – надання даним суб'єктам можливості користуватися відповідними соціальними благами.

Правозастосовна діяльність має бути спрямована не лише на забезпечення можливості користування правами і свободами, а й на створення умов, які гарантували б реалізацію громадянами їх прав і свобод.

Таким чином, правозастосування не є формою реалізації права людини на повагу до гідності. Воно лише створює умови для майбутньої реалізації такого права. Саме ж по собі правозастосування є процесом реалізації процесуальних норм, що регламентують порядок прийняття рішень органами влади, змістом яких є застосуванням норм права, що забезпечують право на гідність. Реалізація ж самого права людини на повагу до гідності здійснюється суб'єктом такого права при безпосередньому виконанні правозастосовного акта, а не під час правозастосовної діяльності.

Реалізація права людини на повагу до її гідності має наступні особливості:

- по-перше, цим правом опосередковуються цінності, які зведено на правовому рівні в ранг «найвищих соціальних», а тому їх обмеження не виправдуються природою відносин, що виникають у цьому зв'язку;
- по-друге, це право має позитивний зміст і його здійснення не може порушувати права й свободи інших осіб, що, на думку багатьох авторів, є першопричиною для обґрунтування їх обмежень;
- по-третє, сфера свободи фізичної особи при здійсненні цього суб'єктивного права дає їй змогу діяти згідно з її гідністю й честю настільки, наскільки її свобода не обмежує свободу інших осіб;
- по-четверте, такий висновок не суперечить і вимогам ч. 2 ст. 64 Конституції України, у якій не окреслюються межі змісту й обсягу права на повагу гідності.

Таким чином, втілення в життя конституційних норм, що визначають право людини на повагу до її гідності, здійснюється за допомогою існуючого механізму реалізації права людини на повагу до гідності, який являє собою систему взаємопов'язаних елементів, від дієвості якого значною мірою залежить забезпечення кожному суб'єкту відповідного права можливості втілення в життя певних правомочностей. Механізм реалізації піддається постійному впливу як позитивних, так і негативних чинників, а тому саме дослідження його елементів та факторів впливу допоможе значно покращити рівень реалізації зазначеного права та мінімізувати наслідки впливу негативних факторів.

¹ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 185.

² *Завадская Л. Н.* Механизм реализации права / Л. Н. Завадская. – М.: Наука, 1992. – С. 98.

³ *Колодій А. М.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Правова єдність, 2008. – С. 352.

- ⁴ Права человека / Под ред. Е. А. Лукашева. – М.: Норма, 1999. – С. 246.
- ⁵ Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К.: Правова єдність, 2008. – С. 352.
- ⁶ Рабінович М. П. Права людини і громадянина / М. П. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2004. – С. 246.
- ⁷ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 159.
- ⁸ Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // Правова держава. – 1996. – № 7. – С. 105.
- ⁹ Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1989. – С. 37.
- ¹⁰ Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1994. – С. 160.
- ¹¹ Бобровник С. В. Правове регулювання суспільних відносин та реалізація права / С. В. Бобровник // Правова держава. – 1996. – № 7. – С. 105.
- ¹² Ярошенко О. М. Щодо основних проблем реалізації джерел трудового права / О. М. Ярошенко // Право і безпека. – 2005. – № 4. – С. 69.
- ¹³ Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1994. – С. 180.
- ¹⁴ Карташов В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов. – Саратов.: Из-во Саратовского университета, 1989. – С. 155.
- ¹⁵ Степанов В. М. О социалистической законности / В. М. Степанов // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 13.
- ¹⁶ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2007. – С. 162.
- ¹⁷ Лазарев В. В. Социально-психологические аспекты применения права / В. В. Лазарев. – Казань: Из-во Казанского ун-та, 1982. – С. 28.

Резюме

У статті розглянуто механізм реалізації права людини на повагу до її гідності, визначено його структуру та складові елементи. Надано характеристику форм реалізації права людини на повагу до її гідності, проаналізовано проблеми визначення чинників впливу на процес реалізації вказаного права.

Ключові слова: гідність, право людини на повагу до її гідності, реалізація права, Конституція України.

Резюме

В статье рассмотрен механизм реализации права человека на уважение его достоинства, определена его структура и составные элементы. Охарактеризованы формы реализации права человека на уважение его достоинства, проанализированы проблемы определения факторов влияния на процесс реализации указанного права.

Ключевые слова: достоинство, право человека на уважение его достоинства, реализация права, Конституция Украины.

Summary

The article deals with the mechanism of realization of the human right to have dignity respected, determines its structure and components. Is given characteristic of forms of the human right to have dignity respected, is analyzed the problem of defining the factors which influences to the process of implementing of this right.

Key words: dignity, human right to have dignity respected, the realization of law, the Constitution of Ukraine.

Отримано 3.09.2012